

Klasik Tecvid Literatüründe Muâraza: Kasîde-i Malâtî Örneği

Muaraza in Classical Tajweed Literature: The example of Qasida Malâtî

Recep Koyuncu

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşođlu Faculty of Theology, Department of Recitation the Quran and Qiraat

Konya / Türkiye

rkoynucu@erbakan.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-0264-5956>

Fatih Dokgöz*

Doktora Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

PhD Candidate, Necmettin Erbakan University, Social Sciences Institute, Department of Basic Islamic Sciences

Konya / Türkiye

fdokgoz2@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-7153-5438>

* Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1330208

Cite as / Atıf: Koyuncu, Recep – Dokgöz, Fatih. "Klasik Tecvid Literatüründe Muâraza: Kasîde-i Malâtî Örneği". *Marife* 24/1 (2024) 93-110. <https://doi.org/10.33420/marife.1330208>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Klasik Tecvid Literatüründe Muâraza: Kasîde-i Malâtî Örneği

Özet

Tecvid, Kur'an'daki harflerin fonetik farklılıklarını ve kıraat usul ve esaslarını konu alan ilimdir. Hz. Muhammed'den bu yana, kıraat ilkeleri açısından Kur'an-ı Kerim'i düzenli bir şekilde okuma çabası titizlikle uygulanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in kıraatine yönelik bu çabalar sadece pratikte kalmamış, seçkin ilim adamları tarafından sistematize edilerek teorik alanda da yerini almıştır. Tecvid alanında yazılan ilk eser Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin Kasidetü'l-hâkânîyye'sidir. Kasidetü'r-Râiyye adıyla da bilinen eser 51 beyitten oluşmaktadır. Eser, alanında bir ilk olmasının yanı sıra manzum tecvid geleneğinin doğuşuna da kapı aralamıştır. Bu makalede Malatî'nin adı geçen Kasidetü'l-hâkânîyye'ye bir nazîre olarak kaleme aldığı kasidesi muâraza bağlamında incelenecek ve söz konusu eserle mukayese edilecektir. İslâmî ilimlerle ilgili eserlerin tertibine bakıldığında bunların daha çok nesir ile kaleme alındığı görülürse de bazı âlimlerin manzum eserler ürettikleri bilinen bir gerçektir. Bu eserlerin manzum olarak yazılmasının en önemli sebebi alanla ilgili bilgilerin daha kalıcı hale getirilmesini sağlamaktır. Makaleye konu olan muâraza kavramı yerine günümüz Türkçesinde "bir şairin şiirini aynı biçimde (aynı vezin ve kafiyede) beğenme veya reddetme tarzında yazılan şiir" anlamında "nazire" kelimesi kullanılmaktadır. Arap şiirinde aynı mana ile bir şairin şiirini aynı kafiye ve vezinle tenkit ve hicvetmek, ya beğenildiği için ona aynı üslupta ulaşmış geçmek ya da tenkid etmek için yazılan şiire denir. Makalemize konu olan Malatî'nin el-Hâkânîyye ile ilgili muârazasında yalnız olmadığı, esere başka muârazaların da yazıldığı görülmektedir. İlk sekiz beyitte müellif, eserinin önemini ve değeri üzerinde durur. Buna göre birinci beyitte akıl sahiplerine hitaben arzusunu dile getirmekte, ikinci beyitte ise Allah'ın kendisine yardım etmesi ve kibir gibi konulardan koruması için dua ve niyazda bulunmaktadır. 9. beyitten itibaren on ikinci beyit dâhil olmak üzere Kur'an okumanın adabına yer verir: Dokuzuncu beyitte "Ey Kur'an okuyan!" hitabıyla başlayarak Kur'an kârisine/talesesine öğütlerde bulunur. 13'ten 17'ye kadar olan beyitlerde kıraat imamlarına atfı vardır. Bu imamların sadece dirâyet ve ilim sahibi değil, aynı zamanda takva sahibi kimseler olduklarına da dikkat çekilmiştir. 24-33. beyitleri arasında Kur'an okuma usulüne ilişkin önemli hususlara değinilir. Bu doğrultuda öncelikle Kur'an-ı Kerim'in en ideal kıraat hali olan tertile riayet konusuna işaret edilmektedir. Daha sonra tecvidin gözetilmesi açısından kıraat adabı, ifrat ve tefritten sakınma gibi konulardaki ifadeler dikkat çekilmektedir. 30-32. beyitlerde Kur'an-ı Kerim tilavetinde takrîrin önemi vurgulanmakta, Kur'an-ı Kerim'in kurallara uygun bir şekilde okunmasının önemine işaret edilmekte ve bunun ötesine geçmeye gerek olmadığı belirtilmektedir. Sonraki beyitlerde ise idğam, ihfa, izhâr ve med türleri ile ilgili konular ele alınmıştır. Sonuç olarak 59 beyitten oluşan ve didaktik tarzda kaleme alınan Kasîde-i Malatî'nin tecvid ilminde muarazaya giden yolu açan ilk eserlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Tecvid, Muâraza, Kasîde-i Hâkânî, Kasîde-i Malâtî.

Muaraza in Classical Tajweed Literature: The example of Qasida Malâtî

Summary

Tajweed is the science that focuses on the phonetic differences of the letters of the Qur'an and the principles and rules of recitation. Since the Prophet Muhammad, the effort to read the Qur'an in a regular way in terms of the principles of recitation has been meticulously applied. These efforts towards the recitation of the Qur'an did not only remain in practical, but they were also labored in a theoretical manner as they were systematized by distinguished scholars. The first work written in the field of tajweed is Mûsâ ibn Ubaydullah al-Hâkânî's verse called Qasîdat al-Khâqânîyya. The work, also known as Qasîdat al-Râiyye, consists of 51 couplets. Besides being the first in its field, the work opened the door to the emergence of the verse tradition tajweed literature. In this article, Malâtî's qasida, which was written as parallel to the aforementioned qasîdat al-Khâqânîyya, will be analyzed in the context of muaraza (dispute) and compared with the former work. When we look at the composition of works on Islamic sciences, it is seen that they were mostly written in prose, but it is a known fact that some scholars produced works in verse. Regarding the writing of these works in verse, it is noteworthy that the most important reason for this is that they are texts prepared with the aim of memorizing information about the field in order to make it permanent in the minds of the students. Instead of the concept of muaraza, which is the subject of the article, the word "nazire" is used in today's Turkish in the sense of "a poem written in the style of appreciation or rejection of a poet's poem in the same form (in the same meter and rhyme). In Arabic poetry, with the same meaning, it is

called a poem written to criticize and satirize a poet's poem in the same rhyme and meter, either to reach and surpass him in the same style because he is liked or to criticize and satirize him because he is not liked. Malâtî's *qasida*, which is the subject of our article, is a counter-argument against Mûsâ b. Ubaydullah al-Hâqânî's famous work on the science of tajweed, called *Qâşîdat al- Khâqâniyya*. It is seen that al-Malâtî was not alone in his muâraza on al-Khâqâniyya. In this sense, it is seen that other muarazas were also written on the work in this context. In the first eight couplets, the author tries to convey the importance and value of his work to the addressee. Accordingly, in the first couplet, he expresses his wish by addressing the owners of reason, and in the second couplet, he prays and prays for his God to help him and protect him from traits such as arrogance. From the 9th couplet onwards, including the twelfth couplet, he includes the etiquette of reading the Qur'an: In the ninth couplet, he is advised to be obedient to Allah in secret and in public, hoping for rewards with the noun "O one who recites the Qur'an!". In the couplets 13 to 17 there is a reference to the imams of Qiraat. It's been pointed out that these imams were not only the ones who had the ability and knowledge but also the ones who were pious. Between the couplets 24-33, important issues regarding the pleasure of reading the Qur'an are mentioned. That's why, firstly the issue of compliance with the order, which is the most ideal state of recitation of the Qur'an, is pointed out. Then, we notice the statements on issues such as the etiquette of recitation and the avoidance of ifrad and tafriid in terms of observing tajweed. In couplets 30-32, the importance of the lesson taqrir in the recitation of the Qur'an is emphasized, the importance of reciting the Qur'an in an analytical way is pointed out, and it is stated that there is no need for an excess beyond that. In the following couplets, issues related to idgam, ihfa, izhâr and med types are discussed. In consequence, we can say that *Qasîdat al-Malâtî*, which consists of 59 couplets and is written in didactic style, is one of the first works that opened the way to muâraza in the science of tajweed.

Keywords: Qiraat, Tajweed, Muaraza, Hakani's Poetry, Malati's Poetry.

Giriş

Şüphesiz kitapların en şereflişi Kur'ân,¹ ilimlerin en şereflişi/değerlisi ise Kur'ân ilimleridir.² Bu şuurla İslâm âleminde henüz Hz. Peygamber hayattayken yoğun bir şekilde başlayan Kur'ân eğitim ve öğretimi³ kısa süre içerisinde sistematiğe ve doğal olarak çeşitlenmeye/alt dallarını oluşturmaya başlamıştır.

Kur'ân ilimlerinin sistematiğe geçmesi sürecinde ilk olarak müstakil kıraat kitapları ortaya çıkmıştır.⁴ Tecvid ilmine dair müstakil eserlerin ise kıraat kitapları

¹ Bu ifadeyi destekleyen âyetlerden birkaçı: Sâd 38/1, Vâkıa 56/77

² Hz. Peygamber'in "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerdir." Anlamındaki sözü bu savı destekleyen en önemli delillerdendir. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Kahire: Mektebetü's-Selefiyye, 1980), 3/346; Muhammed b. İshâq et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Gârbu'l-İslâmî, 1998), 5/30.

³ Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ı okumak ve okutmakla öne çıkan ve bugün bilinen sahih kıraatlerin senetlerinin kendilerine dayandığı, Zehebî'nin (ö. 748/1348) ifadesiyle 1. tabaka kıraat âlimi olan sahabîler Hz. Osman, Hz. Ali, Ubeyy b. Ka'b, Abdullah b. Mesud, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'dir. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'l-kibâr 'ale't-tabâkati ve'l-â'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM, 1995), 1/102-106. Bunlardan özellikle Ebu'd-Derdâ'nın Şam'da tek seferde okuttuğu talebe sayısının 1600'e kadar ulaştığı bilgisi kısa sürede bu ilmin ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından önemlidir. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1995, 1/125.

⁴ Bazı kaynaklar kıraat alanında ilk telif edilen eserin Yahya b. Ya'mer'e (ö. 89 h ?) ait olduğunu aktarsa da bununla ilgili bilgiler çelişkilidir. Mohamed Kalou, "Tarih Boyunca Kur'an Okumaları Üzerine Yazılmış Olan Eserlerin Kategori Özellikleri ve Tasnifi", *ERUIFD* 2/19 (2014), 112. Bu bilgiyi aktaran kaynakların dayandığı tek nokta İbn Atiyye'nin (ö. 546 h) *el-Muharraru'l-Veczî*'dir. Ancak ilgili eserde böyle bir kitabın telif edildiğine dair bilgi mevcut olsa da bunun kime ait olduğu net anlaşılmamaktadır. Buradaki ifadeye göre bu eserin Haccâc b. Yusuf es-Sekâfî (ö. 95 h) tarafından

→

nın akabinde Kur'ân tarihi sahnesinde yerini aldığı görülmektedir.

Makalenin ana temasını oluşturan tecvid ilmine dair elimizde mevcut ilk eser Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin (ö. 325 h) *Kasîdetü'l-hâkâniyye*'sidir. *Kasîdetü'r-râiyye* ismiyle de bilinen eser 51 beyitten oluşmaktadır.⁵ Eser tecvid ve kıraat ilminde yeni bir yaklaşımın -manzume geleneğinin- ortaya çıkmasına da vesile olmuştur, denebilir. Çalışmada muâraza bağlamında Malatî'nin kasidesi ile bu eserin bağlantıları değerlendirilecektir.

Tecvid ilmine dair ilk sistematik eser ise Mekki b. Ebî Tâlib'in (ö. 437 h) *er-Riâye li-tecvîdî'l-kırâeti ve tahkiki lafzi't-tilâve*'sidir. Bununla birlikte Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî'nin (ö. 444 h) *et-Taḥdîd fi'l-itkâni ve't-tecvîd*'i de tecvid ilminin ilk kaynakları arasında sayılmaktadır. 11 bâb başlığından oluşan eserde mahreç ve sıfatlar konusuna daha fazla yer verilmiştir. Ayrıca vakf konusu da ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.⁶ Bunların ardından Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî'nin (ö. 461 h) *el-Mûdih (el-Muvaddah) fi't-tecvîd*'i, Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) *Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*'i, Ömer b. İbrahim b. Halil el-Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Ukûdu'l-cümân fî tecvîdî'l-Kur'ân*'ı, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833h) *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*'i ve *Mukaddimetü'l-cezeriyye*'si, Şeyh Abdurrahman Karabaşî'nin (ö. 904 h) *Karabaş Tecvîdi*, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'aşî'nin (ö. 1145 h) *Cühdü'l-mukill*'i, Süleymân b. Muhammed b. Çelebî el-Cemzûrî'nin (ö. 1204 h) *Tuhfetü'l-etfâl*'i tecvid ilminde öne çıkan eserler olarak zikredilebilir.

Bahsi geçen eserlerden İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si ve Cemzûrî'nin *Tuhfetü'l-Etfâl*'i manzumdur. Bu eserlerin tarihsel süreçte diğerlerinden daha fazla gündemde olması, daha fazla okunup ezberlenmesi tüm ilimlerde olduğu gibi tecvid ilminde de şiirin ayrı bir yeri olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Cezerî'nin tecvid ilmine dair bahsi geçen *Temhîd* isimli eserinin çok fazla revaçta olmaması bunun yanında *Mukaddime*'nin her dönemde pek çok kişi tarafından ezberlenmesi, hakkında çok fazla şerh yazılması⁷ tecvid ilminde şiirin öneminin ayrı bir göstergesidir.

Aynı şekilde *Tuhfetü'l-Etfâl* de yazıldığı dönemden itibaren geniş kitleler tarafından okunmuş, ezberlenmiş ve hakkında çok sayıda şerh yazılmıştır. Hatta ese-

→

telif edildiği yahut onun tarafından Yahya b. Ya'mer'e veya Hasan Basrî'ye (ö. 110 h) telif ettirildiği anlamları çıkabilmektedir. Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 1/5. Daha sonra bu alanda ilk eser telif edenlerin Ebân b. Tağlib (ö. 141 h), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150 h), Zâide b. Kudâme (ö. 161 h) olduğu aktarılmaktadır. Ahmed Hâlid Şükrî, "Cuhûdü'l-ümme fî'l-kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm" (Cuhûdü'l-Ümme fî Hidmeti'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Ulûmihî, Fas, 2011), 140.

⁵ Abdurrahman Çetin, "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Ocak 2023).

⁶ Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *et-Taḥdîd fi'l-itkâni ve't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed ('Ummân: Dâru 'Ammâr, 2010). Eser hakkında ayrıntılı bilgi için: Recep Koyuncu, "et-Taḥdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd, Ebû Amr b. Osman b. Said ed-Dânî (v. 444/1053)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/43 (30 Haziran 2017), 87-102.

⁷ Ayrıntılı bilgi için: Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Ocak 2023).

rin senetli, icazetli okutulduğuna dair rivayetler dahi mevcuttur.⁸

Türk Dil Kurumu sözlüğünde şiir “zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan, hece ve durak bakımından denk ve kendi başına bir bütün olan edebi anlatım biçimi”⁹ şeklinde ifade edilmektedir. Buradan hareketle sembol ve benzetmelerin bol kullanılması, sözlerin ritmi ve ahengi, harflerin uyumu gibi özellikleri sayesinde akılda kolay kalan anlatım biçimi olan şiirin tarihi de insanlık kadar eski olmalıdır. Akılda kolay kalması nedeniyle de şiir eğitim ve öğretimde geçmişten günümüze yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Arap dilinde hicrî ikinci asırdan itibaren bilginin kolay aktarılması ve hızının kolay olması nedeniyle eğitimde şiir yoğun biçimde kullanılmıştır.¹⁰

Yukarıda şiirin tanımında bahsi geçen sembollerin kıraat ve tecvid ilminde de yaygın bir şekilde kullanıldığını ve yüzyıllar boyunca bu şekliyle ezberlenerek zihinde daha kolay kalmasının sağlandığını müşahade etmekteyiz. Kıraat ilminde imam ve raviler için İbnü'l-Cezerî'nin kullanmış olduğu remiz/kısaltmalar -Nâfi ve ravileri Kâlûn ve Verş için ايج; İbn Kesîr ve ravileri Bezzî ve Kunbul için دهر; Ebû Amr ve râvîleri Dûrî ve Sûsî için حطي; İbn Âmir ve râvîleri Hişâm ve İbn Zekvân için كلم; Âsım ve râvîleri Ebubekir Şu'be ve Hafs için نصح; Hamza ve râvîleri Half ve Hallâd için فضع; Kisâi ve râvîleri Ebu'l-Hâris ve Dûrî için رست - hâlâ kullanılmakta ve ezberlenmektedir.¹¹ Bu noktada şiirin az sözle çok şey ifade etme özelliği de ön plana çıkmış olmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin Ebû Cafer ve râvîleri İsa b. Verdân ve Süleyman b. Cemmâz için kullandığı نخذ ve Yakup ve râvîleri Ruveys ve Ravh için kullandığı ظغش sembolleri ise diğerleri kadar kabul görmemiş ve yaygın biçimde kullanılmamıştır. Bunun sebebi ise kanaatimizce söyleyişteki zorluk ve seslerin ahengindeki eksiklik olmalıdır ki bu da yukarıda, şiir için bahsi geçen sözlerin ritmi ve seslerin uyumlu kullanımı hususuna mugayir bir durumdan kaynaklanmaktadır.¹² Benzer şekilde tecvid ilminde de İbnü'l-Cezerî'nin kullandığı semboller asırlardır aynı şekliyle ezberlenmekte ve bu şekilde hafızada kolay kalması sağlanmaktadır. Örneğin İbnü'l-Cezerî harflerin sıfatları konusunda *Mukaddime*'de hems harflerini فحثة شخص سكت, şiddet harflerini اجد قط بكت, beyniyye harflerini لن عمر, isti'lâ harflerini خص ضغط قظ, izlâk harflerini فر من لب, kalkale harflerini جد قطب şeklinde ifade etmiştir.¹³ Her bir harfi tek tek ezberlemek yerine bu sembolleri ezberlemek tabii olarak daha kolaydır ve hafızada daha uzun ve kalıcı olarak saklanır ki bu durum da şiirin sağladığı kolaylıklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için: Recep Koyuncu, “Kur’ân Eğitiminde Manzûm Tecvid Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Et’fâl Adlı Manzûm Eseri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (15 Aralık 2017), 1497-1533.

⁹ “şiir ne demek TDK Sözlük Anlamı” (Erişim 25 Ocak 2023).

¹⁰ Mustafa Hedâre, *İtticâhü's-şî'rü'l-Arabî fî karnî's-sânî el-hicrî* (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1963), 355-356.

¹¹ Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Muhammed Temim ez-Zu'bi (Medine: Dârü'l-Hüdâ, 1994), 33.

¹² Bahsi geçen iki imam, onların râvîleri ve Halef için ise Hamdullah b. Hayrettin Efendi'nin (ö. 983 h) tercih ettiği rumuzlar kullanılmaktadır. Hamdullah b. Hayreddin Efendi, *Fuyûzu'l-itkân fî vucûhi'l-Kur'ân*, thk. Mehmet Çaba (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019), 35.

¹³ Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Riyad: Dâru Nûru'l-Mektebât, 2006), 3.

Muâraza kelimesinin anlamı Güncel Türkçe Sözlük'te "çekişme, kavga" şeklinde karşımıza çıkmaktadır¹⁴ ki bu, kelimenin makalemizde de kullanılmış olan Arapça anlamına uygun düşmemektedir. Günümüz Türkçesinde muâraza kelimesi yerine "bir şairin şiirine şeklen aynı olarak (aynı vezin ve kafiyede) takdir yahut reddiye tarzında yazılan şiir anlamında nazire kelimesi kullanılmaktadır.¹⁵ Arap şiirinde de bu anlamla doğru orantılı olarak bir şairin şiirine aynı vezin ve kafiyede olmak kaydıyla gerek beğenildiği için aynı tarzda ona ulaşmak ve onu geçmek için gerekse de beğenilmediği için onu eleştirmek, hicvetmek maksadıyla yazılan şiire denmektedir.¹⁶ Bunun yanında muârazanın yalnızca hoşça giden bir şiire karşılık yazıldığı eleştiri, hiciv için yazılmadığına dair bir görüş de mevcuttur.¹⁷ Eleştirmek, hicvetmek, atışmak gibi selbi amaçlarla yazılan şiir ekseriyetle nâkiza adıyla anılmaktadır.¹⁸

Şiirin Arapların kültüründe önemli bir yeri olduğu bilinmekle birlikte muâraza da Arap şiirinde ilk dönemlerden itibaren kendini göstermektedir. Özellikle meydan okuma tarzında yazılan şiirler Cahiliyye Dönemi'nden itibaren dikkat çekmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de müşriklere Kur'ân'ın benzerini getirebilmek namına yapılan çağrılar dönemin geleneklerine dair ipucu vermektedir.¹⁹ Dönemin meşhur şairlerinin Kur'ân'a karşı nazire/muâraza yazma teşebbüsünde buldukları ve başarısız olduklarında dair rivayetler de mevcuttur.²⁰

İlk dönem Arap şiirinde en olgun muâraza örnekleri Ferezdak (ö. 114 h) ile Cerîr b. Atiyye (ö. 110 h?) arasında cereyan etmiştir. Öyle ki bu durum neredeyse iki şair arasında bir yarışma halini almış ve yaklaşık kırk yıl sürmüştür. Bu süre zarfında şairlerden biri diğerine üstünlük sağlayamamıştır.²¹

Makalemize konu olan Mâlâtî'nin (ö. 377) kasidesi Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin tecvîd ilmine dair *Kâsîdetü'l-hâkânîyye* adıyla şöhret bulmuş eserine karşı yazılmış bir nazire/muârazadır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833) Hâkânî'nin şiirine muâraza olarak yazılmış olan bu eseri kendisinin Ebü'l-Me'âlî el-Mukrî²² isimli bir şahsa şifahen okuduğunu belirtip Malâtî'ye kadar uzanan bir silsileyi de nakleder. Ayrıca şiirin ilk dört beytine de yer verir.²³

¹⁴ "muaraza ne demek TDK Sözlük Anlamı" (Erişim 20 Mart 2023).

¹⁵ M. Fatih Köksal, "Muâraza", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Mart 2023).

¹⁶ İnâm Fevval Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi ulumi'l-belâğa* (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 650.

¹⁷ Ahmed eş-Şâyib, *Târîhü'n-nekâiz fi ş-şi'ri'l-Arabî* (Kahire: Mektebetü Nehdatü Mısır, 1954), 8.

¹⁸ Ahmet Yıldız, "Düzelte: Modern Arap Edebiyatında Muâraza: Ahmed Şevkî-Hâşim er-Rifâî Örneği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/2 (30 Eylül 2021), 1156.

¹⁹ Konuyla ilgili âyetler için: Bakara 2/23, Hûd 11/13, İsrâ 17/88 Yunus 10/38

²⁰ Hattâbî, Cürçânî, *Selâsu resâil fi İcâzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halfullah, Muhammed Selâm (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 117-118.

²¹ Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mayıs 2023).

²² İbnü'l-Cezerî bu kişi hakkında yukarıda verilen kısa künyeden başka hiçbir açıklama yapmamıştır. Bu yüzden bu şahsın kim olduğuna dair net bilgiye ulaşamadık.

²³ Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, thk. Gotthelf Begstraesser (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 2/61-62.

1. Muhammed b. Abdirrahman el-Malâtî

Hicrî IV. asırda yaşayan Malatî'nin soy kütüğü Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân şeklinde zikredilmektedir.²⁴ Ebü'l Hüseyin künyesiyle meşhur olan âlim, Malatya'da doğmasına nispetle Malatî, Askalân'da yaşadığı için ise Askalânî nisbesiyle anılmaktadır.²⁵ Terâîfî nisbesinin ise hediyelek ahşap eşyaların ticaretini yaptığı için verildiği²⁶ bilgisinin yanı sıra Yemâme taraflarında bulunan Terâîf şehriyle²⁷ bağlantısından dolayı bu isimle anıldığı da aktarılmaktadır.²⁸ Terâîfî adıyla anılmasının nedeni kesin olarak bilinmemekle beraber Malatî tarafından kaleme alınan *et-Tenbih ve'r-Red* eserinde bu isim zikrolunmaktadır.²⁹ İbn Asâkir tarafından telif edilen *Târîhu Medîneti'd-Dimeşk* adlı eserde ise Ebî Ferve ismiyle bilindiğinden bahsedilmektedir.³⁰ Kıraat alanında ki yetkinliğinden dolayı el-Mukrî,³¹ şafîî mezhebinin fıkıh konusunda pek çok eser telif ettiği için eş-Şafîî isimleriyle anılan Malatî,³² yaşadığı dönemin önemli âlimleri arasında zikredildiği için el-İmâm ismiyle de künyelenmiştir.³³

Kaynakların Malatya'da doğduğu bilgisinde ittifak ettiği Malatî'nin doğum tarihi rivayetler arasında mevcut değildir. 377/987 yılında Askalân'da vefat³⁴ ettiği bilgisi temel alındığında hicrî IV. yüzyılda yaşamış olduğu söylenilebilir. Malatya'nın o dönemki siyasî konumu sebebiyle Abbasîler ile Bizans arasında yaşanan karışıklıklardan dolayı halkın pek çoğu gibi Malatî de burayı terk etmek zorunda kalmıştır. Şam topraklarına göç eden Malatî, Antakya, Halep, Harran, Trâblus ve Rakka şehirlerinde kıraat başta olmak üzere hadis, fıkıh, edebiyat gibi pek çok muhtelif alanda eğitimler almıştır.³⁵ Daha sonra Filistin bölgesindeki Askalân'a

²⁴ Tacüddin Ebü Nasr Abdulvehhâb b. Ali es-Subkî, *Tabâkâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ* (Dâru İhyâü'l-Kütübi'l-Arabî, 1965), 3/77; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/67; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-'Alâm kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-'arabi ve'l-müstağribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-İlmü'l-Melâyîn, 1986), 5/311.

²⁵ Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şafîî İbn Asâkir, *Târîhu medînetü Dimaşk*, thk. Muhiddin b. Ebâ Said b. Ömer (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1997), 51/71; Ziriklî, *el-'Alâm*, 5/311; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'arabiyye* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 8/275.

²⁶ Mustafa Öz - Avni İlhan, "Malatî, Ebü'l-Hüseyin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mayıs 2023).

²⁷ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân* (Beyrut-Lübnan, 1997), 3/525.

²⁸ Mevlüt Özler, "Malâtî: Hayatı, Eserleri ve İtikâdî İslam Fırkalarına Bakışı", *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 128.

²⁹ Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Malâtî, *et-Tenbih ve'r-red alâ ehli'l-ehvâi ve'l-bed'*, thk. Zâhid el-Kevserî (Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2007), 17.

³⁰ Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şafîî İbn Asâkir, *Târîhu medînetü Dimaşk*, thk. Muhiddin b. Ebâ Said b. Ömer (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1997), 54/237.

³¹ İbn Asâkir, *Târîhu medînetü Dimaşk*, 1997, 51/71; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân* (Beyrut-Lübnan, 1997), 4/316.

³² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/67; Ziriklî, *el-'Alâm*, 5/311.

³³ Malâtî, *et-Tenbih ve'r-red alâ ehli'l-ehvâi ve'l-bed'*, 1; Mehmet Kubat, *Malatî ve Kelamî Görüşleri* (Ankara: TDV, 2010), 27. Malatî'nin imam künyesiyle de anıldığına dair görüş mevcut olsa da taradığımız kaynaklarda rastlayamadık. Burada eserinden verilen dipnot eserin künye kısmındadır ve muhtemelen eserin nâşiri Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) tarafından müellife nispetlendirilmiştir. Dolayısıyla bu nisbenin müellif için geçmişte kullanıldığı kesin değildir.

³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medînetü Dimaşk*, 1997, 51/73; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/67; Ziriklî, *el-'Alâm*, 5/311.

³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medînetü Dimaşk*, 1997, 51/71; Öz - İlhan, "Malatî, Ebü'l-Hüseyin".

yerleşmiş ve ilmî faaliyetlerine burada vefat edinceye kadar devam etmiştir.³⁶

Dönemin önde gelen âlimlerinden İslâmî ilimlerin pek çok farklı alanına dair dersler alan Malatî, arz yoluyla Ebû Bekir b. el-Enbârî (ö. 328 h) ve Ebû Bekir İbn Mücâhid'den (ö. 324 h) kıraat okumuştur.³⁷ Malatya'dan göç ettikten sonra yerleştiği Trâblus'ta hadis alanındaki yetkinliğiyle bilinen hadis âlimi Hayseme b. Süleyman ve Ebû Umeyr Adî b. Abdülbâkî'den ders almıştır. Anadolu/Mezopotamya yolunun önemli merkezlerinden olan Halep şehrinde Ahmed b. Mesûd el-Vezzân, Muhammed b. Berke Berdağış, Ali b. Muhammed b. Eyyüb b. Hacer b. Ebî Süleymân es-Sûrî, Ubeyd b. Muhammed b. Yakûb el-Ensarî'den Harran şehrinde Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin el-Huzâî ve Ebû Muhammed Ubeydullah b. el-Hüseyin es-Sabûnî'den Antakya'da Ebû Bekr Muhammed b. İshâk Ferrûh'tan Rakka da ise Bişr b. Saîd b. Kalbeveyh er-Rakkî'den ders almıştır.³⁸

Hadis alanında dönemin ileri gelen âlimlerinden dersler alan Malatî, hadis rivayetinde de bulunmuştur ancak hadis alanında zayıf olduğuna dair görüşler mevcuttur.³⁹ Mezhepler tarihine dair eser veren ilk âlimler arasında ismi zikredilen Malatî'nin⁴⁰ kelâm sahasında da eserleri mevcuttur. Kelâmî görüşleri sebebiyle Haşevî olmakla itham edilen Malatî'in Halku'l Kur'an ve Mu'tezili dayatmasının akabinde bu görüşlerin kötülenmesi ve karşıt fikirlerin aşırı savunulduğu bir dönemde yaşadığı göz önünde bulundurularak görüşlerinin bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir.⁴¹ Şaffî fihhına dair derin bir bilgi birikimine sahip olan Malatî bu sahada da eserler telif etmiştir.⁴² Tefsir konusunda ise Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150 h) görüşlerini benimsediği fark edilmektedir.⁴³ Şiir ve edebiyat alanlarındaki yetkinliği bilinen âlimin Kıraat alanındaki bilgisi ise el-Mukrî ismiyle künyelenmesinde de anlaşılacağı üzere gayet üst seviyededir. Bu alanla alakalı makalemizin de konusunu oluşturan 59 beyitlik şiiri *Kasîde-i Malâtî* ismiyle şöhret bulmuştur.⁴⁴ Bu eser -günümüzde pek bilinmese de- İbnü'l-Cezerî'nin giriş bölümünde aktardığımız "Filan kişiye okudum." ifadesinden yola çıkıldığında dönem itibariyle tıpkı günümüzde dahi okunan ve ezberlenen *Tayyibe*, *Şâtıbiyye*, *Mukaddime* gibi eserlerden birisi konumunda olmalıdır. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin Ubeydullah b. Seleme isimli şahsın onun harflerini rivayet ettiği ifadesi⁴⁵ Malatî'nin kendine ait bir kıraati olduğu izlenimini çağırıtırsa da yaşadığı dönemde kıraatlerin yerleşmiş, sahih/şâz ayrımının belirginleşmiş olmasından dolayı bu sözü kendisine ait

³⁶ Ziriklî, *el-'Alâm*, 5/311; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'arabiyye*, 8/275.

³⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'l-kibâr 'ale-t-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM, 1995), 2/657; Subkî, *Tabâkâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/77; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/67.

³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medînetü Dımaşk*, 1997, 51/71.

³⁹ Detaylı bilgi için: Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, 41.

⁴⁰ Mevlüt Özler, "Malâtî: Hayatı, Eserleri ve İtikâdî İslam Fırkalarına Bakışı", 127.

⁴¹ Öz - İlhan, "Malatî, Ebü'l-Hüseyin".

⁴² İbn Asâkir, *Târîhu medînetü Dımaşk*, 1997, 51/73; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/67.

⁴³ Öz - İlhan, "Malatî, Ebü'l-Hüseyin".

⁴⁴ Ziriklî, *el-'Alâm*, 5/311; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/61-62.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 2/61.

bir kıraatinin mevcudiyeti anlamında değil; takip ettiği, okuttuğu kıraatleri ondan alarak aktardığı şeklinde anlamak daha mantıklı olacaktır.

Malatî'nin günümüze *et-Tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ehva' ve'l-Bida'* isimli eseri de ulaşmıştır.

2. Kasîde-i Malâtî ve Manzum Tecvîd Literatürüne Muârazanın Girişi

Çalışmanın giriş bölümünde eski Arap kültüründe şiirin çok önemli bir yeri olduğu vurgulanmıştır. Muâraza türü şiirler ise eski Arap geleneğinde yer almasına rağmen İslamiyet döneminde de varlığını sürdürmüştür. Vakiya Arap şiiri muâraza-yı yabancı olmamakla birlikte İslamiyet sonrası kıraat ve tecvîd ilminin şekillenmesinin / sistematikleşmesinin ardından yaygın biçimde bu geleneğin devam ettirildiği de görülür.

Hâkâniyye üzerine muâraza konusunda Malâtî'nin yalnız olmadığı görülmektedir. Eser üzerine başka muârazaların da yazıldığı görülmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin ifadesine göre Ebû Ali el-Aclî isimli bir şahıs tarafından da *Hâkâniyye*'ye muâraza yazılmıştır. Şiirin ilk beyti şu şekildedir:

46 لك الحمد يا ذا المن والجود والبر كما انت اهل للمحامد والشكر

Makalenin bu bölümünde öncelikle Malâtî'nin kasidesinin bir tahlili yapılacak, akabinde nazire olarak yazıldığı *Kasîdetü'l-hâkâniyye* ile mukayese edilecektir.

2.1. Kasîde-i Malâtî

Malâtî'nin alan için de ciddi önem arz eden bu kasidesinin günümüze yalnızca İbnü'l-Cezerî'nin naklettiği bir kısmının ulaştığı düşünülüyordu.⁴⁷ Ancak 59 beyitten müteşekkil olan eserin tamamı yakın zamanda Gânim Kaddûrî el-Hamed'in gayretleriyle tespit edilmiş ve Aziz Şems tarafından *Ravâi'u't-türâs* isimli eserin içinde neşredilmiştir.⁴⁸ Manzumenin tamamı aşağıda nakledilmiştir:

- 1 أقول لأهل اللب والفضل والحجر مقال مرید للثواب وللأجر
- 2 وأسأل ربي عونه وغطاءه وصرف دواعي العجب عني والكبر
- 3 وأدعوه خوفاً راغباً بتذلل ليغفر لي ما كان من سيء الأمر
- 4 وأسأله عوناً كم هو أهله أعوذ به من آفة القول والفخر
- 5 إلهي بذاك العز والجود والبهاء أجري من الآفات والقبح والشر
- 6 وأطلق لساني بالصواب فإنه كليل فإن أطلقته فزت بالغفر
- 7 وهب لي خشوعاً في التمني وخشية ونطقاً فصيحاً بالتواضع والفكر
- 8 فإن الذي يتلو الكتاب يقيمه على لحنه يحظى بفائدة الأجر
- 9 فيا قارئ القرآن فاطلب ثوابه وكن طائعاً لله في السر والجهر

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/77.

⁴⁷ Öz - İlhan, "Malatî, Ebü'l-Hüseyn". İbnü'l-Cezerî *Gâyetü'n-nihâye*'de eserin ilk dört beytini nakletmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/62.

⁴⁸ <http://www.alukah.net/authors/view/sharia/3684>, "قصيدة أبي الحسين الملقب (377) الرائية في التجويد التي - [عارض بها قصيدة الخاقاني (ت325هـ) -", www.alukah.net (2:28:00 PM). Kasidenin tamamı için: Aziz Şems, *Ravâi'u't-türâs* (Suudi Arabistan: Dârü's-Selefiyye, 2010), 108-112.

- 10 وإياك أن تبغي به غيره أجره وأحكم أداءه واجتهد تحظ بالقدر
- 11 عليك بقصد المقرئين أولي النهى فخذ عنهم لفظا يزينك إذ تدري
- 12 وكن طالبا تبغي إقامة سنة فقلدتها عن سادة من ذوي الستر
- 13 وأقرانها عن سبعة ذي فصاحة ولب ودين ذلك الصادق المقرئ
- 14 وإياك والتقليد من ليس يتقى ولا عنده خير من النصب والجر
- 15 لأن الذي لا يعرف للحن أشكلت عليه حروف في التلاوة بالنكر
- 16 فدعه وكن ما شئت تبغي زيادة ولو نلت ما نال الفصيح من اليسر
- 17 وذو الحلم لا يتفك عن حزم رأيه وذو الجهل لا يتفك من شدة الغر
- 18 وفي حرف عبد الله إن شئت قدوة ونافع مقراه يزيل أذى الصدر
- 19 فهذان من أهل الحجاز كلاهما وبعدهما البصري ذاك أبو عمرو
- 20 وشيخ النهى والعلم والحجر والتقوى وذو خبرة بالنحو واللفظ والشعر
- 21 ومن بعده الثمامي ذاك ابن عامر وبالكوفة القراء منهم أبو بكر
- 22 ومن بعده الزيات حمزة ذو التقى وأيضا علي بعده من ذوي البر
- 23 فهم سبعة كانوا المصاييح رتلوا تلاوتهم بالحدق فيها وفي الحدر
- 24 ما هذرموها بل نوا عن فسادها وما مططوها يا أخي فزت بالبكر
- 25 وكم إن تلوت الذكر غير مهذرم فجود على رسل بلا سرف العذر
- 26 وأتقن كتاب الله وأعرف بيانه لتركب نهج الصادقين ذوي الحجر
- 27 وكن حاذقا ذا فطنة وتدبر لتحذر لحنًا في الخفاء وفي السر
- 28 وكن عارفا للدرس في كل حالة ليصرف عند الله جائحة الوزر
- 29 ومالك إن لم تعرف للحن حجة ومالك إن لم تعرف للحن من عذر
- 30 وحكمك أن تقرأ بوزن وخبرة ورقة ألفاظ ودرس على قدر
- 31 وإن أنت أقرأت أمرا يتحقق فلا تزده إن أخذت على عشر
- 32 وعرفه ما يأتيه حتى يقيمه على حده باللفظ منك وبالصبر
- 33 ولا تضجرن كيبا تحوز مثوبة من الله في يوم التغابن والحشر
- 34 وحذره من جور القراءة عامدا وبين له الإدغام والجزم في الأمر
- 35 وعرفه نصبا بعد رفع تبيينه وخفضاً أبه بالإشارة للكسر
- 36 ولا تشدد النون التي يظهرها إذا ما عدت شيئا من الأحرف الزهر
- 37 هي العين والغين اللتان كلاهما تبيينان عند النون في كل ما تحجري
- 38 وبعدهما حاء وحاء وهمزة فتبينها لديهن واستجر
- 39 ولا تظهرها عند غير حروفها و عوض بإدغام لدى ستة غير
- 40 براء ولام ثم ميم وبعدها ثلاث وهن الواو والياء في الإثر
- 41 ونون وتخفى عند خمس وعشرة إذا ما أتى في المحكمات لذي الذكر
- 42 فهذا بيان واضح إن عرفته فخذ به فهم الحاضرين له وأدر
- 43 وميز لدى التمكين في كل موضع وقارب إذا ما جئت بالمد والقصر
- 44 ومدك فاعلم في ثلاثة أحرف وهن حروف اللين عند ذوي الخبر
- 45 فواحدة معروفة بسكونها وياء وواو يسكنان على يسر
- 46 ونيرك لا تترك بسد خروجه ولا تك ذا جور إذا جئت بالنبر
- 47 ومكن إذا حرف أتاك مضاعف وأنعم بيان العين والهاء كالدرا
- 48 وإما أنت راء ولام رقيقة فخلصهما والنطق يأتي على خبري

- 49 عليك لإتمام الكلام موافقا فلا تدعنها ما حبيت من العمر
 50 وإن جئت قبل الواو بالضم فاجره على واضح التبيان في الدرج والمر
 51 وإن جاء حرف اللين من قبل مدغم فبالمد والتمكين ينثي مع الدهر
 52 وإن جاء حرف الوصل فاسمع بنطقه وسكن ذوي التسكين غرد زفر
 53 ولا تدغما ميا إذا كان بعدها سواها وكن في ذاك معتدل الأمر
 54 وخذ بوصاتي أيها المرء تنتفع فقد بحث بالمكتون والعرف من سر
 55 تدبر مقالا فيه علم وحكمة وتلقيح أذهان أبحاثك من بر
 56 فلا تدعنه رغبة وتهوانا ولاتك تأتي بالخلاف على أمر
 57 فقد وجبت لي في دمامك حاجة وتعصي إذا قصرت عنها وعن شكر
 58 ونظمي لها خمسون بيتا وتسعة قريضا فخير من يعظمه واستشر
 59 ولا تخليني من دعائك إنني لك الله داع بالسلامة والنصر

2.2.Tahlil

Manzumenin ele aldığı konular şu şekildedir:

İlk sekiz beyitte müellif, yaptığı çalışmanın önemini ve değerini muhataba iletme çabası görülür. Buna göre ilk beyitte والفضل والحجر ifadeleriyle akıl sahiplerine seslenerek temennisini dile getirir. İkinci beyitte ise وأسأل ربي عوناه وغطاه /Rabbinden niyazla kendisine yardım etmesini, kibir ve ucub gibi hususlardan da koruması adına dua ve niyazda bulunmaktadır. Peşinden gelen beyitte de meydana gelebilecek kusurlarından ötürü bağışlanma talebinde bulunur. وأدعوه خوفا راعبا بتدلل ليغفر لي ما كان من سيء الأمر.

Dokuzuncu beyitten itibaren on ikinci beyit de dâhil olmak üzere Kur'an okuma adabına yer verir: Dokuzuncu beyitte "Ey Kur'an okuyan!" nidasıyla sevabını umarak gizlide ve açıkta Allah'a itaatkâr olması tavsiye edilmiştir.

13 ila 17. beyitlerde kıraat imamlarına telmih vardır. Söz konusu imamların dirayet ve zabt yönüyle hem de takva sahibi dindar olduklarına işaret edilmiştir. 14. beyitte nasb ve cerrin ne olduğundan bîhaber mütkin olmayan kimsenin taklid edilmemesi hususunda uyarı dikkat çekicidir.

18-23. beyitlerde yedi kıraat imamı ekoller/bölgesel olarak ifade edilmiştir. Buna göre sırayla Mekke ve Medine'den oluşan Hicaz kıraat ekolünden İbn Kesîr ve İmam Nâfi'; Basra ekolünden Ebû Amr; sonrasında Şâm bölgesi kıraat imamı İbn Âmir; Kûfe imamları Âsım, Hamza ve Kisâfî'nin isimlerine değinilmiştir. Burada özellikle Ebû Amr'ı ilim ve takva sahibi aynı zamanda Nahiv ve şiir konusunda mahir oluşuyla övmesi dikkat çekmektedir. Son olarak kıraat imamlarının ışık saçan bir kandile benzetilmesi ve tilavetlerinde her birinin hünerli/yetenekli olduklarına işaret edilmesi dikkati caliptir.

24-33. beyitler arasında Kur'an okuma keyfiyetine dair önem arz eden hususlara değinilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Kur'an tilavetinin en ideal hali olan tertîle riayet konusuna işaret edilmiş ardından tilavet adabı gibi hususlara sonraki beyitlerde ise tecvide riayet hususunda ifrat ve tefritten uzak durulması yönündeki ifadelerden sınırların çizildiğini anlıyoruz. 28 ve 29. beyitlerde tilâvet adabı bağlamında şunları söylemekte: "Allah (cc) nezdinde yükümlülükten kurtulmak için

her durumda derse tam muttali ol; şayet lahni/hatayı bilmezsen tanımazsan ne hüccet ne de mazeretin söz konusudur” diyerek de lahn konusundaki uyarıları dikkat çekmektedir.

30. beyitte düzenli dersi okuma, öğrenmede not alma ve ders takririn önemine vurgu yapar. 31 ve 32. beyitte şayet tahkikli bir şekilde tilavet edebilirsen bunun ötesinde bir ziyadeliğe gerek olmadığı, lafızda gerekli olan şeyler hakkıyla yerine getirildikten sonra ölçülerin aşılması adına tilavetin sınırları çizilmiştir.⁴⁹

34-39. beyitlerde ilk olarak idgam konusuna ardından da izhâr konusuna değinilmiştir. Burada izhâr ile alakalı olarak “ahruf-i züher” olarak ayn ve ğayn harflerinden bahsetmesi dikkat çekmektedir.

40-42. beyitlerde idgam mealgunne, idgam bilâgunne ve ihfâ konularına yer verilmiştir. Burada harfleri taksim ederken م ر ل م و ي ن ile م ر ل م و ي ن harflerini ayrı ayrı dile getirmesi de dikkat çeker. Bu harflerin dışında kalan 15 harfle ihfa olmaktadır.

43-45. beyitlerde med ve kasr bağlamında harfi medlerden bahsedilmiştir. Med harflerinin üç harften müteşekkil olduğu ومدك فاعلم في ثلاثة أحرف şeklinde ifade edilmiş sonrasında harfi lîne işaret edilmiştir وهن حروف اللين

47. beyitte harf şeddeli gelmesi durumunda belirtilmesinden sonra ه ع harfi inciye benzetilmek suretiyle ilgili harflerin açıkça beyan edilmesi söylenmiştir. ويمكن إذا حرف أتاك مضاعف وأنعم بيان العين والهاء كالدّر

48. beyitte lâm ve râ harflerinin inceliğine dikkat edilmesi önemlidir

وإما أت راء ولام رقيقة فخلصهما والنطق يأتي على خبري

50. beyitte vâv’dan önce dammeli bir harf okunması durumunda açık bir şekilde hakkının verilmesi gerektiği ifade edilir. وإن جئت قبل الواو بالضم فاجره على واضح التبيان في الدرج والمر

51. beyitte idgam öncesi harfi lîn bulunması durumuna işaret edilmiş; bu hususta meddi temkine yer verilmiştir وإن جاء حرف اللين من قبل مدغم فبالمد والتمكين ينشئ مع الدهر

53. beyitte sakin mîm’den sonra kendisinden başka harfler geldiğinde idgamdan kaçınılması (izhâr yapılması) gerektiği ifade edilir. ولا تدغما ميا إذا كان بعدها سواها وكن في ذلك معتدل الأمر

54. beyitten sonra والمرء تنتفع وخذ بوصاتي أيها المرء تنفع şeklinde kapanış cümlelerinin ve okuyucuya nasihat kabilinden cümlelerin yer aldığı görülmektedir.

58. beyitte ونظمي لها خمسون بيتا وتسعة ifadeleriyle manzumenin elli sekiz beyitten müteşekkil olduğuna değinilmiştir.

59. beyitte ise لك الله داع بالسلامة والنصر ولا تخليني من دعائك إنني duadan unutulmaması hususunda hatırlatmanın ardından nazımın selamet ve nus-

⁴⁹ 31. beyitte geçen على عشر ifadesi sahabenin on âyet uygulamasına atıftır. Şöyle ki sahabe Hz. Peygamber’den öğrendiği bu uygulamaya göre Kur’ân’dan on âyet okur, bunu iyice öğrenip hafızasına yerleştirmeden başka âyete geçmezdi. Ebû ‘Amr Oşmân b. Sa’îd ed-Dânî, *el-Beyân fî ‘addi âyi’l-Kur’ân*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Kuveyt: Merkezü’l-Mahtûtâtü ve’t-Türâs, 1994), 33.

ret hususunda Allah'a yalvardığına dair ifadeleri yer almıştır.

2.3. Kasîde-i Malâtî'nin Hâkâniyye'ye Muâraza Olarak Yazılması: Eserlerin Mukayesesi/Deliller/Tespitler

Makalemizin bu bölümünde öncelikle *Kasîde-i Malâtî*'nin *Hâkâniyye*'ye muâraza olarak yazıldığına dair âlimlerimizin ifadeleri nakledilecek akabinde iki eserin mukayesesi yapılarak benzer ve farklı yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Zehebî (ö. 748/1348) Malâtî'nin kasidesinin ilk beytini naklederken eserin Hâkâniyye'ye benzerliğinden bahsetmektedir.⁵⁰ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1428) ise bu kaside için له قصيدة عارضا بها ابا مزاحم الخاقاني ifadesini kullanır.⁵¹ Cümlede geçen عارضا ifadesi dönem için günümüzdeki literatüre yerleşmiş şekliyle "muâraza" yerine kullanılmasa da karşılık/nispet anlamlarını karşılamaktadır⁵² ki bu da muârazayı işaretle etmektedir.

Elli bir beyitten oluşan *Kasîdetü'l-Hâkâniyye* tecvid ilmine dair yazılmış ilk eser olma unvanıyla meşhurdur. Önceki dönemde yazılmış kıraat ilmine dair eserlerde tecvid ilmine de yer verilmiştir. Ancak bu eser yalnızca tecvid ilminin konularını muhtasar bir şekilde alması bakımından öne çıkmakta ve tecvid ilmine yönelik ilk eser kabul edilmektedir.⁵³ Bu noktadan bakıldığında 59 beyitten oluşan *Kasîde-i Malâtî*'nin de tecvid ilminde muâraza yolunu açan ilk eserlerden biri olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Her iki eser de -muâraza kurallarına uygun olarak- aynı vezinle yazılmış ve aynı harfle kâfiyelenmiştir. *Kasîde-i Malâtî* aynı zamanda *Kasîdetü'r-râiyye*⁵⁴ adıyla da anılan *Hâkâniyye* gibi ى harfiyle kâfiyelenmiştir.

Eserlerde kullanılan aruz kalıbı tavîl bahri olarak adlandırılan ve ilk dönem Arap şiirinde en fazla kullanılan vezin olan⁵⁵ feûlün/mefâîlün/feûlün/mefâîlün şeklindedir.

Her iki eser de قول kelimesi ile başlamakta ve ilk bölümleri dua ve niyaza ayrılmaktadır. İlk beş beyitte iki eserde de واسأله kelimesi iki defa mısra başında kullanılmaktadır. *Kasîde-i Malâtî*'de dua ve niyaz bölümü sekiz beyit şeklinde verilirken *Hâkâniyye*'de bu kısım beş beyitten müteşekkildir.⁵⁶

⁵⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1995, 2/657.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*, 2/62.

⁵² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Ahmed Abdülvehhâbî,, Sâdık el-'Ubeydî (Beyrut-Lübnan: Dâru lhyâü't-Türâsü'l-'Arabî, 1999), 15/138.

⁵³ Abdurrahman Çetin, "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mayıs 2023). Eser tecvid ilmine dair ilk eser olsa da içinde tecvid kelimesi kullanılmamıştır. Kavramın literatüre tecvid adıyla yerleşmesi daha sonraki döneme rast gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için: İbrahim Tetik, "Tecvid Kelimesinin Kavramsal Analizi", *Universal Journal of Theology* 2/3 (30 Eylül 2017), 179-197.

⁵⁴ Çetin, "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah".

⁵⁵ Selahattin Fettahoğlu, "Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/64 (Haziran 2019), 57.

⁵⁶ Durmuş Arslan, "Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", *Turkish Studies* 13/25 (2018), 31. *Kasîde-i Malâtî* ile ilgili yukarıda bir tahlile yer verdiğimiz için burada tekrar dipnot verilmeyecektir.

Hâkâniyye 9-11. beyitler arasında kıraat imamlarına yer verirken *Kasîde-i Malâtî* 18 ile 21. beyitler arasında kıraat imamlarını zikreder. Burada dikkat çeken her iki kasidede de İbn Kesîr'e (ö. 120/738) Nafi'den (ö. 169/785) önce yer verilmesidir. Hâlbuki dönem itibariyle İbn Mücahid'in tasnifi kabul görmüş ve yerleşmiştir. Buna göre de ilk imam olarak Nafi zikredilmektedir.⁵⁷ Bunun yanında Malâtî Âsım ve Kisâî'yi bilinen/meşhur isimleriyle zikretmemiş Âsım için yalnızca "Ebû Bekr" ve Kisâî için ise yalnızca "Ali" ismini kullanmıştır. Söz konusu bu durum şiirde dilin kullanımındaki sadelik ve vezne uyma çabasıyla izah edilebilir.

Hâkâniyye'de 12 ve 16. beyitlerde Kur'ân okuma adabına dair hususlara yer verilirken *Kasîde-i Malâtî*'de aynı husus 24-33. beyitler arasında zikredilmiştir. *Hâkâniyye*'de Kur'ân okuma usûl/tarzlarıyla ilgili tertîl ve hadr ifadeleri açık bir şekilde verilmiştir.⁵⁸ Malâtî ise doğrudan bu isimleri kullanmamış telmih yolunu tercih etmiştir. Bu noktada kullandığı هذرم fiili kıraat ilminin günümüzde çok da alışık olmadığı bir kelime olsa da "Kur'ân'ı süratli, gelişigüzel, kaidelerine dikkat etmeden okumak anlamlarında" dönem itibariyle kullanılmaktadır.⁵⁹

Hâkâniyye'de 16-27 *Kasîde-i Malâtî*'de ise 24-33. beyitler arasında Kur'ân okuyucusuna tavsiyelerde bulunulmaktadır. İki eser de okuyuşun sağlam ve güzelliği için اتقن fiilini hata için de لحن kelimesini kullanmaktadır ki bunlar günümüzde dahi yaygın olarak kullanılan kavramlardır.⁶⁰

Hâkâniyye'de 28 ve 29. beyitlerde izhâr ve ihfa hükümlerine yer verirken *Kasîde-i Malâtî* 34-39. beyitler arasında idgam ve izhâr konularına değinir. *Hâkânî* 29. beyitte idgam ve ihfanın aynı şeyler olmadığını zikretmesi ve aralarındaki farka vurgu yapması meselenin önemi noktasında dikkat çeken bir husustur.⁶¹

Hâkâniyye'de 32-33. beyitlerde med harflerinden bahsederken söz konusu harflere "lîn" adının da verildiğine vurgu vardır. Aynı husus *Kasîde-i Malâtî*'de 44-45. beyitlerde geçmektedir. Malâtî de aynı şekilde bu harfler için lîn ifadesi kullanılmaktadır.⁶²

Kasîde-i Malâtî'de bazı tecvîd konularına daha ayrıntılı yer verildiği dikkat çekmektedir. Örneğin idgam konusunda mealgunne ve bilâgunne hususlarında *Hâkâniyye*'ye nispetle daha fazla ayrıntıya girildiği ve konuyla alakalı harflerin de zikredildiği görülür.

⁵⁷ Ebubekir İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâât*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref (Tanta-Mısır: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 2007), 68.

⁵⁸ Durmuş Arslan, "Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", 32.

⁵⁹ Kelimenin sözlük anlamı "sözün çokluğu, yalan yanlış konuşmak, anlaşılacak şekilde konuşmak" şeklindedir. Kur'ân tilavetinde ise yukarıda verilen anlamda kullanılmaktadır. İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, 15/65-66.

⁶⁰ Lahn için: Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (Konya: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 181-182.

⁶¹ Durmuş Arslan, "Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", 35.

⁶² Günümüzde lîn ifadesi ekseriyetle öncesi fethalı kendisi sâkin olan ؤ ve ئ harfleri için kullanılmaktadır. Lakin burada üç med harfinin telaffuzunda akan sesi ifade için kullanılmıştır ki bu da ilgili kelimeye bazı âlimler tarafından yüklenmiş olan anlamı ifade eder. Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 183.

Her iki eserde de ج ve ر harflerinin inceliğine dikkat edilmesine ع ve ه harflerinin ise yumuşaklığına dikkat hususunda benzer kelimeler kullanılarak işaret edilir. Ancak Hâkânî'nin ج ve ر harflerinden bahiste kullandığı "Sözün inci gibi dizilsin." ifadesinin benzerini Malâtî'nin ع ve ه harflerini ifade ederken kullanması dikkati calip bir husustur.⁶³

Sâkin ģ'den sonra yalnızca sâkin ģ gelirse idgam yapılacağı başka harfler geldiğinde ise idgamdan sakınılması gerektiği hususundaki beyitler iki eserde de neredeyse aynıdır.⁶⁴

Hâkânî و harfine ilişkin bahiste lîn harflerinden bahsederken Fâtiha sure-sinden örnekler vermektedir⁶⁵ ancak Malâtî'nin bu yönde bir tercihte bulunmadığı dikkat çekmektedir.

Hâkânî 44-48. beyitleri izhâr konusuna ayırmışken Malâtî bu konuya 34-39. beyitler arasında değinmiştir. Malâtî'nin ع ve غ harflerine ayrı bir önem vermesi de manzumede dikkat çeken hususlardandır. Malâtî ve Hâkânî her iki manzume de okuyucudan dua beklentisi ve Allah'tan (cc) mağfiret ve yardım talebiyle son bulmaktadır.

Sonuç

Kur'an harflerinin fonetik farklılıklarından ve tilavet keyfiyetine ilişkin kuralardan bahseden tecvid ilmine ulema her dönemde özen göstermiştir. Bu bağlamda alanla alakalı uygulamaya dayalı pratik veçhesini tevarüs etmenin yanı sıra meselenin teorik kısmıyla da meşgul olmuşlar, kıymetli eserler telif etmişlerdir. Tecvid ilminin kitâbiyat safhasında karşımıza çıkan ilk eser Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin Kasidetü'r-Râiyye adlı manzumesidir. Eser tecvid ve kıraat ilminde yeni bir geleneğin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Söz konusu manzumeye muâraza bağlamında kaleme alınan ve makaleye konu olan Malâtî'nin kasidesine ilişkin tespitler şunlardır:

1. 59 beyitten oluşan ve didaktik türde kaleme alınan *Kasîde-i Malâtî*'nin tecvid ilminde muâraza yolunu açan ilk eserlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

2. Her iki eserde kullanılan aruz kalıbının ilk dönem Arap şiirinde de en fazla kullanılan tavîl bahri (البحر الطويل) olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla her iki eser de aynı vezinle nazmedilmiş ve aynı harfle (râ harfi) kafiyelenmiştir.

3. Eserlerde yer alan konular farklı beyitlerde yer almalarının yanı sıra genel olarak; Kur'an okuma adabı ve Kur'an tilavet çeşitleri, kıraat imamları, Kur'an okuyucusuna tavsiyeler, ihfa, izhar, idgam konuları, med harfleri ve harflere ilişkin bazı hususlardan bahsedilmiştir.

⁶³ Durmuş Arslan, "Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", 35.

⁶⁴ *Hâkânîyye*'nin bu hususla ilgili 40. beyti şu şekildedir : ولا تدغمن الجيم ان جئت بعدها بحرف سواها و اقبل العلم : ولا تدغما ميما إذا كان بعدها سواها وكن في ذاك معتدل الأمر *Kasîde-i Malâtî*'de ise aynı konu 53. beyitte şeklinde ifade edilmektedir.

⁶⁵ Durmuş Arslan, "Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", 36.

4. Her iki eserin de ilk bölümleri dua ve niyaza son kısımları ise okuyucudan dua ve başarı talebine tahsis edilmiştir. Bir diğer husus her ikisinin de baş tarafında akıl sahiplerine hitap etmek suretiyle dikkat çekilmiştir.

5. Şiir dilinin kullanım keyfiyeti ve vezin gereği bazı özel isimlerde yaygın/meşhur olanın dışında bir kullanım söz konusudur.

6. Her iki manzumede ele alınan konular birbirine benzerlik arz ederken manzumede yer aldığı beyitler açısından değişiklik arz eder. Bu bağlamda bir taraftan Hâkâniye’de yer alan bir konu Malâtî’de manzume içindeki tertip/sıra açısından farklı yerde bulunur. Diğer yandan Malâtî’de tecvide dair bazı konularda Hakâniye’de yer aldığından daha fazla tafsilata girildiği görülmektedir.

7. Hâkâniye’de bazı tecvid konularının aktarımında Kur’an’dan âyetlere telmih yer alırken Malâtî’nin bu yönde bir tasarrufu söz konusu değildir.

8. Son olarak kasidede telif edildiği alan olan “tecvid” terimine hiç yer verilmediği dikkatimizi çekmektedir. Bu hususu manzumenin kaleme alındığı dönemde henüz ilmi anlamda bir sistematikleşmenin olmadığı ve bunun bir neticesi olarak da ilgili kavram yerine başka tabirlerle ifade edildiği şeklinde değerlendirebiliriz.

Author Contribution / Yazar Katkısı: *Research design / Çalışmanın tasarlanması:* RK (%50), FD (%50); *Literature review / Literatür taraması:* RK (%50), FD (%50); *Data collection / Veri toplama:* RK (%50), FD (%50); *Data analysis / Veri analizi:* RK (%50), FD (%50); *Writing the article / Makalenin yazımı:* RK (%50), FD (%50); *Revision the article / Makale revizyonu:* RK (%50), FD (%50)

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed eş-Şâyi'b. *Târîhü'n-nekâiz fi's-şiri'l-Arabî*. Kahire: Mektebetü Nehdatü Mısır, 2. Baskı., 1954.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri>
- Aziz Şems. *Ravâi'u't-türâs*. Suudi Arabistan: Dârü's-Selefiyye, 2010.
- Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-sahîh*. Kahire: Mektebetü's-Selefiyye, 1. Baskı., 1980.
- Çetin, Abdurrahman. "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakani-musa-b-ubeydullah>
- Çetin, Abdurrahman. "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakani-musa-b-ubeydullah>
- Dânî, Ebû 'Amr Oşmân b. Sa'îd ed-. *el-Beyân fi 'addi âyi'l-Kur'ân*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtâtü ve't-Türâs, 1994.
- Dânî, Ebû 'Amr Oşmân b. Sa'îd ed-. *et-Taḥdîd fi'l-itkânî ve't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. 'Ummân: Dâru 'Ammâr, 3. Baskı., 2010.
- Durmuş Arslan. "Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri". *Turkish Studies* 13/25 (2018).
- Ergin, Ali Şakir. "Ferezdak". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferezdak>
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. Konya: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- Hamdullah b. Hayreddin Efendi. *Fuyûzu'l-itkân fi vucûhi'l-Kur'ân*. thk. Mehmet Çaba. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019.
- Hamevî, Yakut el-. *Mu'cemü'l-buldân*. Beyrut-Lübnan, 1997.
- Hamevî, Yakut el-. *Mu'cemü'l-buldân*. Beyrut-Lübnan, 1997.
- Hattâbî, Cürçânî. *Selâsu resâil fi İcâzi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Halfullah, Muhammed Selâm. Kahire: Dârü'l-Meârif, 3. Basım, ts.
- <http://www.alukah.net/authors/view/sharia/3684>. "قصيدة أبي الحسين المظلي (ت377) في (التجويد التي عارض بها قصيدة الخاقاني) (ت325)". *www.alukah.net*. 2:28:00 PM. Erişim 19 Mayıs 2023. http://www.alukah.net/personal_pages/0/26997/-377-قصيدة-أبي-الحسين-المظلي-ت377-الرائية-في-التجويد-التي-عارض-بها-قصيدة-الخاقاني-ت325
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî. *Târîhu medînetü Dimaşk*. thk. Muhiddin b. Ebâ Said b. Ömer. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1997.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî. *Târîhu medînetü Dimaşk*. thk. Muhiddin b. Ebâ Said b. Ömer. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1997.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Ahmed Abdülvehhâbî, Sâdık el-'Ubeydî. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâü't-Türâsü'l-'Arabî, 3. Baskı., 1999.
- İbn Mücâhid, Ebubekir. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-karâât*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. Tanta-Mısır: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1. Basım., 2007.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. thk. Gotthelf Begstraesser. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Muḳaddime*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Riyad: Dâru Nûru'l-Mektebât, 4. Baskı., 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kirâti'l-aşr*. thk. Muhammed Temim ez-Zu'bî. Medine: Dârü'l-Hüdâ, 1994.

- Înâm Fevvâl Akkâvî. *el-Mu'cemu'l-mufasssal fî ulumi'l-belâğa*. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006.
- Kalou, Mohamed. "Tarih Boyunca Kur'an Okumaları Üzerine Yazılmış Olan Eserlerin Kategori Özellikleri ve Tasnifi". *ERUIFD* 2/19 (2014).
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-mü'ellifin: terâcimü musannifi'l-kütübî'l-'arabiyye*. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı., 1993.
- Koyuncu, Recep. "et-Tahdîd fî'l-İtkâni ve't-Tecvid, Ebû Amr b. Osman b. Said ed-Dânî (v. 444/1053)". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/43 (30 Haziran 2017), 87-102.
- Koyuncu, Recep. "Kur'ân Eğitiminde Manzûm Tecvid Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzûm Eseri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (15 Aralık 2017), 1497-1533. <https://doi.org/10.18505/cuid.304374>
- Köksal, M. Fatih. "Muâraza". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muaraza--nazire>
- Kubat, Mehmet. *Malatî ve Kelamî Görüşleri*. Ankara: TDV, 2010.
- Malâtî, Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-. *et-Tenbih ve'r-red alâ ehli'l-ehvâi ve'l-bed'*. thk. Zâhid el-Kevserî. Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2007.
- Mevlüt Özler. "Malâtî: Hayatı, Eserleri ve İtikâdî İslam Fırkalarına Bakışı". *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998).
- Mustafa Hedâre. *İtticâhü's-şî'rü'l-Arabî fî karnî's-sânî el-hicrî*. Kahire: Dârü'l-Mearif, 1963.
- Öz, Mustafa - İlhan, Avni. "Malatî, Ebü'l-Hüseyn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/malati-ebul-huseyin>
- Selahattin Fettahoğlu. "Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/64 (Haziran 2019).
- Subkî, Tacüddin Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali es-. *Tabâkâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*. Dâru İhyâü'l-Kütübî'l-Arabî, 1965.
- Şükrî, Ahmed Hâlid. "Cuhûdü'l-ümme fî'l-kirââtî'l-Kur'âni'l-Kerîm". 135-165. Fas, 2011.
- Tetik, İbrahim. "Tecvid Kelimesinin Kavramsal Analizi". *Universal Journal of Theology* 2/3 (30 Eylül 2017), 179-197.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ et-. *el-Câmi'u'l-kebir*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Gârbu'l-İslâmî, 2. Baskı., 1998.
- Yildiz, Ahmet. "Düzeltilme: Modern Arap Edebiyatında Muâraza: Ahmed Şevkî-Hâşim er-Rifâî Örneği". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/2 (30 Eylül 2021), 1155-1188. <https://doi.org/10.33415/daad.1003205>
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabâkati ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM, 1. Basım., 1995.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabâkati ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM, 1. Basım., 1995.
- Zirikî, Hayruddîn ez-. *el-'Alâm kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-'arabi ve'l-müstağribîn ve'l-müsteşrikîn*. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-İlmü'l-Melâyîn, 7. Baskı., 1986.
- "muaraza ne demek TDK Sözlük Anlamı". Erişim 20 Mart 2023. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=muaraza>
- "şiir ne demek TDK Sözlük Anlamı". Erişim 25 Ocak 2023. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=şiir>